

Amateka Ahishe y'Umurongo wa Mirongo Ine — Umubare Cumi n'Icyenda

Ibyago bya Kabiri — Igice cya Gatandatu

Jeff Pippenger
2026-07-20

Ibitabo bya Daniyeli n'Ibyahishuwe byuzuzanya; bisobanura ko iyo biri hamwe biba bitunganye.

“Mu Ibyahishuwe ni ho ibitabo byose bya Bibiliya bihurira kandi bikarangirira. Aha ni ho haboneka icyuzuzo cy'igitabo cya Daniyeli.” Ibyakozwe n'Intumwa, 585.

Ubwami bwo mu buhanuzi bwa Bibiliya ni bwo bugomba kwibandwaho n'umwigishwa w'ubuhanuzi, kuko ari mo hanagaragazwa cyane cyane amateka yo hanze y'ibihe bya nyuma.

“Ni byiza cyane kwiga, mu mucyo w'Ijambo ry'Imana, impamvu zigenga izamuka n'iguruka by'ubwami. Urubyiruko nirwige izi nyandiko, maze rubone uburyo uburumbuke nyakuri bw'amahanga bwari bushingiye ku kwemera amahame y'Imana. Nirwige amateka y'imigendekere ikomeye y'ivugurura, maze rubone uburyo kenshi ayo mahame, nubwo yasuzugurwaga kandi yangwaga, abayavuganiraga bakajyanwa mu buroko no ku gicaniro cy'urupfu, ari ko binyuze muri ibyo bitambo byonyine yagiye atsinda.” Education, 238.

Amateka yera, yaba ari “imyigaragambyo ikomeye yo kuvugurura,” cyangwa “ukuzamuka no kugwa kw'ubwami;” amateka yera ni ikibazo cy'ubuzima n'urupfu mu Ijambo ry'Imana. Pawulo yanditse mu 2 Abatesalonike igice cya kabiri ko abadakunda ukuri, bityo nyuma bakakira ubuyobe bukomeye, babigenza batyo kuko bahisemo kwanga ubutumwa Pawulo yagaragaje muri uwo murongo. Uwo murongo ugaragaza isano iri hagati ya Roma ya gipagani na Roma ya papa, ari na yo sano iri hagati ya Perugamo na Tiyatira, kandi ni na yo sano iri hagati y'icyuma n'ibumba, ndetse n'isano iri hagati y'ikiyoka n'ubupapa. Ukuzamuka kwa Roma ya papa kugereranywa na Tiyatira no kugwa kwa Roma ya gipagani kugereranywa na Perugamo ni ukuri abakira ubuyobe bukomeye banga.

Mu mateka y'Abamillerite, impaka zabaye hagati y'Abamillerite n'Abaporotesitanti, zaje no kugaragara ku ikarita y'abapayoniya yo mu 1843, zari zerekeye ubutegetsi bw'amateka bugaragazwa nk'“abambuzi b'ubwoko bwawe” mu murongo wa cumi na kane wa Daniyeli 11. Mbese abo bambuzi bari ukuzamuka kwa Roma ya gipagani nk'uko Abamillerite babihamyaga, cyangwa se bari uguseniyuka kw'Abaselusidi nk'uko Abaporotesitanti babivugaga?

“Buri bwoko bwose bwageze ku rubyiniro rw'ibikorwa bwahawe uburenganzira bwo gufata umwanya wabwo ku isi, kugira ngo harebwe niba bwarasohoje umugambi wa 'Umurinzi n'Uwera.' Ubuhanuzi bwakurikiranye uko ubwami bukomeye bw'isi bwazamutse n'uko bwaguye—Babuloni, Ubumedi n'Ubuperesi, Ubugiriki, n'Uburoma. Kuri buri bumwe muri bwo, nk'uko byagenze no ku mahanga adafite imbaraga nyinshi, amateka yarisubiyemo. Buri bwami bwagize igihe cyabwo cy'igeragezwa, buri bwami bwaratsinzwe, ikuzo ryabwo

rirayoyoka, imbaraga zabwo zirashira, kandi umwanya wabwo ufatwa n’ubundi.”

“Mu kuzamuka no kugwa kw’amahanga nk’uko byagaragajwe neza mu mapaji y’Ibyanditswe Byera, bakeneye kwigira ukuntu icyubahiro cyo ku by’inyuma n’icy’isi gusa ari ubusa. Babuloni, hamwe n’ububasha bwayo bwose n’ubwiza bwayo buhebuje, ubusa n’uko isi yacu itigeze yongera kububona kuva icyo gihe,—ububasha n’ubwiza byasaga n’ibihamye kandi birambye cyane ku bantu bo muri iyo minsi,—mbega ukuntu byashizeho rwose! Nk’ururabo rw’ubwatsi’ yararimbutse. Uko ni ko harimbuka ibitagira Imana ngo ibe urufatiro rwabyo. Icyonyine gishobora kuramba ni ikiboheshejwe ku mugambi Wayo kandi kigaragaza imico Yayo. Amahame Yayo ni byo byonyine bihamye isi yacu izi.” Education, 177, 184.

Amateka ya Bibiliya ni yo yeretswe Salomo ko kubura kwayo ari ukurimbuka. Abamilerite bamenye kandi batangaza imyaka ijana na mirongo itanu igereranywa n’“amezi atanu” mu Ibyahishuwe igice cya cyenda, umurongo wa gatanu n’uwa cumi, ariko ntibacukumbuye byimbitse amateka agereranywa mu gice cya cyenda cy’Ibyahishuwe. Basobanuye neza amezi atanu yo mu murongo wa cumi, ariko bigaragara ko batekerezaga ko, kubera ko imirongo ya gatanu n’uwa cumi yombi ikubiyemo imvugo ngo “amezi atanu,” byari ugushimangira gusa ubuhanuzi bw’umubabaro bugaragazwa muri iyo mirongo yombi. Ubu biroroshye kugaragazwa ko, igihe umurongo wa gatanu ugaragaza “amezi atanu,” ugereranya imyaka ijana na mirongo itanu yatangiye ku rupfu rwa Mohammed mu mwaka wa 632, ikarangira mu wa 782, igihe Umwamikazi Irene w’Ubwami bwa Bizantini, cyangwa ubw’Abaroma bwo mu Burasirazuba, yasuzugurwaga.

Ababanjirije ni bo bari bafite ukuri mu gushyira mu bikorwa umurongo wa cumi ku rugamba rwa Nicomedia rwabaye ku wa 27 Nyakanga 1299 nk’intangiriro y’imyaka ijana na mirongo itanu yasojwe no gusuzugurika kwa Konstantino wa nyuma wategetse i Constantinople ku wa 27 Nyakanga 1449. Umurongo ku wundi, igihe cy’imyaka ijana na mirongo itanu kigaragaza Isilamu y’isi yose, nk’uko ihagarariwe n’amakuba ya mbere, ari yo Isilamu yo muri Arabiya, n’amakuba ya kabiri, ari yo Isilamu yo muri Turukiya. Isilamu yasuzuguje umwami n’umwamikazi icyarimwe igaragaza Isilamu y’isi yose inatsinda ubwami bugizwe n’umugore, uhagarariwe na Irene, n’umugabo uhagarariwe na Konstantino wa nyuma.

Mu myaka ijana na mirongo itanu irangirana n’ikorwa ry’isoni rya Irene, Isilamu y’Abarabu yigarurira akarere cyangwa ubutaka bwa Bizantiyo, igasiga Irene mu mimerere y’isoni ikomeye ku buryo yahatiwe gutanga umusoro wo kwishyura imyaka itatu, hamwe n’andi mananiza yasabwaga. Igihe igikorwa cy’isoni cya Konstantino wa nyuma cyabaga, cyaranze itangiriro ry’igihe cy’imyaka ine kirangirana no kugotwa no guhirikwa k’umurwa mukuru wa Roma y’iburasirazuba. Muri ibyo byombi, yari Isilamu—Isilamu y’Abarabu kuri Irene, n’Isilamu y’Abaturukiya kuri Konstantino wa nyuma. Mu minsi y’imperuka, Isilamu y’isi yose nk’uko ihagarariwe n’abahamya babiri b’Isilamu y’Abarabu n’iy’Abaturukiya bavugwa mu wa mbere n’uwa kabiri; izabanza kwigarurira ubutaka, hanyuma umurwa mukuru. Ikintu cya politiki cyo mu minsi y’imperuka gihagarariwe na Konstantino wa Roma y’iburasirazuba gishushanywa nk’aho cyashyingiranywe n’ikintu cy’idini cyo mu minsi y’imperuka gihagarariwe na Irene wa Roma y’iburasirazuba. Nkoresha amagambo ikintu cya politiki n’ikintu cy’idini kugira ngo ngaragaze ko ikimenyetso cy’ishusho y’inyamaswa kibanza kugaragara muri Leta Zunze Ubumwe z’Amerika, hanyuma ku

isi. Ishusho y'inyamaswa ni ugushyingiranwa kw'ikigereranyo kwa Konstantino na Irene, bombi bakozwa isoni no gutakaza ubutaka bwabo n'umurwa mukuru wabo biturutse kuri Isilamu.

Ubukwe bwabo bumenyekana iyo ayo mateka yombi ahujwe, kandi bwagereranyijwe n'ubukwe bwa Constantia na Licinius mu wa 313 igihe Itegeko rya Milan ryashyirwagaho, maze itorero ry'ikigereranyo rya Simuruna rirangira, iry'ikigereranyo rya Perigamo riratangira. Abo Pawulo aranga ko bahabwa ubushukanyi bukomeye banga kubona ubutumwa bwo kuburira bwa Pawulo bukubiyemo ukwimūra ku kwizera, mbere y'uko umuntu w'icyaha ahishurwa. Ukwimūra ku kwizera kuba mu mateka ya Perigamo, kandi umuntu w'icyaha yahishuwe mu wa 538, maze itorero rya Tiyatira ritangira.

Ntihakagire umuntu n'umwe abashuka mu buryo ubwo ari bwo bwose; kuko uwo munsu utazaza hatabanje kubaho ubuhakanyi, kandi wa muntu w'icyaha akabanza guhishurwa, ari we mwana wo kurimbuka; urwanya kandi akishyira hejuru y'icyitwa Imana cyose cyangwa icyose gisengwa; ku buryo yicara mu rusengero rw'Imana nk'Imana, yiyerekana ko ari Imana. 2 Abatesalonike 2:3, 4.

Amateka ya Roma y'Iburasirazuba atanga abahamya babiri b'ukuri kw'ubuhanuzi nanone kugaragazwa mu mubano w'ikimenyetso wa Roma y'Iburasirazuba na Roma y'Iburengerazuba. Muri uwo mubano, Roma y'Iburengerazuba ni itorero, naho Roma y'Iburasirazuba ni leta. Roma ni uruvange rw'itorero na leta, nk'uko bigereranywa n'icyuma n'ibumba muri Daniyeli igice cya kabiri.

Impamvu yerekana mu buryo bwemeza ko mu minsi y'imperuka Isilamu yo ku isi yose iza kurwanya ububasha bugaragazwa nk'ihuriro ry'itorero na leta, ikigarurira ubutaka n'umurwa mukuru byabwo, ishimangirwa n'abandi bagabo babiri b'ubuhamya baturuka mu mateka yera ya Ibyahishuwe 9. Osman yigaruriye ubutaka bwa Nikomediya ku itariki ya 27 Nyakanga 1299, hanyuma yigarurira ubutaka bwa Nikaya imyaka ibiri nyuma yaho mu 1301. Umuhungu we yigaruriye umurwa mukuru wa Nikaya mu 1331, kandi uwo muhungu ni na we wigaruriye umurwa mukuru wa Nikomediya nyuma yo kuwugota imyaka ine, igitero cyarangiye mu 1337. Abapayiniya bagaragaje itariki ya 27 Nyakanga 1299 bahereye kuri Osman, ariko ntibigeze bareba intambara yakurikiyeho, ari yo ntambara ya Nikaya, nk'intambwe ya kabiri y'amateka mu ishyirwaho ry'Ubwami bw'Abottomani. Itariki ya 27 Nyakanga 1299 yari intambwe ya mbere mu ntambwe nyinshi zo kugera ku itegeko ryo ku Cyumweru. Intambwe ebyiri za mbere za Isilamu y'Abaturukiya zagaragaje itangiriro ry'ubuhanuzi bwarangiye mu 1449, hanyuma bukongera kurangira mu 1840, hanyuma nanone ku wa 9/11, kandi hanyuma nanone ku wa 31 Ukuboza 2023.

Intambwe ya mbere muri izo ntambwe ebyiri ntiyarangaga gusa itangira ry'imyaka ijana na mirongo itanu, ahubwo yanzazaga itangira ry'imyaka mirongo itatu n'umunani. Yatangiranye n'uko Osman yigaruriye intara ya Nikomediya, irangira nyuma y'imyaka mirongo itatu n'umunani igihe umuhungu wa Osman yafataga umurwa mukuru wa Nikomediya ku musozo w'igoswe ry'imyaka ine mu 1337. Umubare mirongo itatu n'umunani usobanura "guhaguruka," kandi intambwe ya mbere yo kwigarurira kwa Osman iyo ntara yanzazaga uguhaguruka kwa Isilamu y'Abaturukiya. Muri iyo ntambwe ya mbere y'imyaka mirongo itatu n'umunani, igoswe

ry’“imyaka ine” riranga umusozo. Ku ntambwe ya nyuma y’iyo myaka ijana na mirongo itanu, gukozwa isoni kurasohora, hanyuma nyuma y’imyaka ine mu 1453, umurwa mukuru w’u Roma y’iburasirazuba urafatwa.

Yaba ari Abaturukiya b’Abaotoman mu 1453, cyangwa umuhungu wa Osman wafashe Nicomedia mu 1337 na Nicaea mu 1331, muri ibyo bihe bitatu byose buri murwa mukuru wari warigeze, mu gihe runaka cy’amateka, kuba umurwa mukuru wa Roma y’iburasirazuba. Iyo mirongo uko ari itatu yose igaragaza ugutsindwa kwa Roma y’iburasirazuba. Buri murongo muri iyo uko ari itatu werekana ko Islamu yabanje kwigarurira igihugu cya Roma y’iburasirazuba, hanyuma ikazigarurira n’umurwa mukuru wayo. Izina ry’iyo mijyi mikuru yose uko ari itatu ni ryo zina ry’icyo gihugu. Buri umwe muri iyo mirongo uko ari itatu ufite abantu b’amateka batandukanye b’itangiriro n’iherezo. Mu gihe hagaragazwa umubano w’itorero na leta hamwe no gucishwa bugufi n’Islamu kw’umwami w’abami n’umwamikazi, uko gucishwa bugufi k’ubuhanuzi guhuza iyo mirongo yabo na Roma y’iburengerazuba, na yo yacishijwe bugufi na Konstantino Mukuru ubwo yahitagamo Constantinople aho guhitamo umujyi wa Roma mu 330. Gucishwa bugufi kwa nyuma kwa Roma y’iburengerazuba kwabaye mu 476 hamwe n’umwami w’abami wa nyuma, kandi kuva aho ikomeza gusubira inyuma ku muvuduko mwinshi.

Roma y’Iburengerazuba, ugereranyije na Roma y’Iburasirazuba, yari itorero; iburasirazuba ryari leta. Gusuzugurika kwabayeho mu ntangiriro mu mwaka wa 330, hanyuma kongera kuba mu wa 476, hanyuma mu wa 782, maze kongera kuba no mu wa 1449. Umurongo wo gusuzugurika watangiye no kugabanywa kw’ubwami, ukurikirwa mu wa 476 no gusuzugurika guterwa no gutakaza umwami w’abami, bityo n’ubwami bw’abami, hanyuma Islamu ikazana gusuzugurika, mbere na mbere ku butaka bw’iburasirazuba mu wa 782, hanyuma no ku murwa mukuru w’iburasirazuba mu wa 1453.

Isilamu yo mu buhanuzi bwa Bibiliya igaragaza ku mugaragaro urukurikirane rwa Roma y’iburasirazuba na Roma y’iburengerazuba byombi, kandi umucyo Isilamu itanga muri iki gihe uhujye n’umucyo shingiro wa Isilamu wari uw’abapayoniya b’Abamillerite, ariko ukawurenza kure cyane. Igihe cy’igeragezwa cyatangiye mu mwaka wa 2024 n’ikibazo cy’abitwa “abajura b’abantu bawe bashyigikira iyerekwa” ni cyo cyari alfa y’igihe cy’igeragezwa, kandi none ku iherezo ry’icyo gihe cy’igeragezwa, umucyo uva ku ngingo ya Isilamu yo mu Byahishuwe igice cya cyenda wongeraho abahamya ba Roma y’iburengerazuba na Roma y’iburasirazuba batigeze basesengurwa na rimwe kugeza muri iyi minsi y’imperuka ya none.

Imirongo y’ubuhanuzi yerekeye Isilamu igaragarira mu bice bya cyenda kugeza ku cya cumi na kimwe ihuriza hamwe imirongo y’amateka iboneka mu mirongo ya cumi kugeza ku ya cumi n’itandatu ya Daniyeli 11, itanga ubuhamya buhuza n’imirongo yari isanzwe irimo kuganirwaho muri izi nyandiko. Ariko kandi, mu ishusho y’ubuhanuzi y’izamuka rya Isilamu harimo izamuka ry’umuryango w’Abamileriti n’iry’umuryango w’abahumbi ijana na mirongo ine na bane. Ibihe bibiri by’imyaka ine, bishyizwe mu buryo budashidikanywaho imbere muri no nk’igice cy’ubuhanuzi bw’ibihe bwo mu Byahishuwe 9, bitanga ubuhamya bw’imyaka ine yo mu 1840 kugeza mu 1844. Mu 1844, igihe cy’ubuhanuzi nticyakiriho, bityo igihe cy’ikigereranyo cy’imyaka ine gisobanurwa n’imiterere yacyo y’ubuhanuzi, si igihe. Igihe cya mbere cy’imyaka

ine kigaragaza Isilamu yigarurira Nikomediya, umurwa mukuru wa kera w'Ubwami bw'Abaroma bw'iburasirazuba, mu 1337, nyuma y'imyaka mirongo itatu n'umunani se amaze kwigarurira iyo ntara. Igihe cya kabiri cy'imyaka ine kigaragaza ugusuzugurika kw'abategetsi ba politiki n'ab'idini b'Abaroma b'iburasirazuba mu 1449, byatewe na Isilamu; kandi igihe cya gatatu cy'imyaka ine kigaragaza ukubonekerwa kw'ikuzo kw'imbaraga z'Imana igihe marayika wamurikiye isi ubwiza bwe yamanukaga ku wa 11 Kanama 1840.

Amateka y'Abamillerite yerekeye marayika wa mbere n'uwa kabiri ahura n'amateka ya marayika wa gatatu mu gihe cy'ishyirwaho ikimenyetso ku bihumbi ijana na mirongo ine na bine. Uwo murimo wa nyuma wo gushyiraho ikimenyetso ni wo guhanagurwaho ibyaha, ni uguhuza Ubumana n'ubumuntu kandi uba mu gihe cy'intambara izanwa n'Isilamu.

Nuko afungura ikuzimu; maze umwotsi uzamuka uvuye muri icyo kizimu, umeze nk'umwotsi w'itanura rinini; izuba n'umwuka wijima bitewe n'umwotsi w'icyo kizimu. Maze mu mwotsi havamo inzige ziza ku isi; zihabwa ubushobozi, nk'uko za sikorupiyo zo ku isi zifite ubushobozi. Nuko zitegekwa kudakomeretsa ibyatsi byo ku isi, cyangwa ikintu cyose kibisi, cyangwa igiti icyo ari cyo cyose; keretse abantu bonyine badafite ikimenyetso cy'Imana mu ruhanga rwabo. Ibyahishuwe 9:2-4.

Isohozwa ritunganye rya buri buhanuzi riri mu minsi y'imperuka, bityo iri somo rigaragaza gushyirwaho ikimenyetso kw'abihumbi ijana na mirongo ine na bine. Ubuhanuzi bwa Isilamu bwo mu Ibyahishuwe 9 butanga urufunguzo rw'amateka ruzana hamwe ishusho yuzuye kurushaho y'ububasha bushyiraho iyerekwa mu mateka yasorejwe ku wa 11 Kanama 1840, igihe Isilamu yabuzwaga. Uhereye aho, ubuhamya bwo mu Ibyahishuwe 9 bwakomereje mu gice cya 10 no mu mateka y'umumarayika wa mbere n'uwa kabiri. Hanyuma mu gice cya 11, ishano rya gatatu riza gitunguranye ku itegeko ryo ku Cyumweru, ari na bwo gutaka gukomeye k'umumarayika wa gatatu gutangira. Igice cya 9 ni urufunguzo rwa Isilamu mu gutunganya ukuzamuka no kugwa kw'ubwami byashyizwe ahagaragara muri Daniyeli no mu Ibyahishuwe. Ibice bya 10 n'icya 11 bigaragaza ubunararibonye bw'abakobwa b'abanyabwenge ibihumbi ijana na mirongo ine na bine. Igice cya 9 kigaragaza ikimenyetso gishyiraho iyerekwa ryo hanze, naho ibice bya 10 n'icya 11 bikagaragaza iyerekwa ryo imbere rijyanirana no gukurikira Umwana w'Intama akinjira Ahera Cyane.

Ibyahishuwe igice cya cumi hatangirana na Kristo nk'umumarayika ukomeye umanuka afite agatabo gato kabumbuwe. Icyo gikorwa cyasohoye ku wa 11 Kanama 1840 ku musozo w'ubuhanuzi bwo mu Ibyahishuwe igice cya cyenda bugaragaza imyaka magana atatu na mirongo cyenda n'umwe n'iminsi cumi n'itanu. Ibyahishuwe igice cya cumi bigaragaza amateka akomeza kugeza ubwo ubutumwa bwabereye busharira mu nda ya Yohana ku wa 22 Ukwakira 1844. Imyaka ine yo kuva mu 1840 kugeza mu 1844 itangirana no kuza k'umumarayika wa mbere ikarangirana no kuza k'umumarayika wa gatatu. Iyo myaka ine yakurikiyeho nyuma yo gusohora kwabaye ku wa 11 Kanama 1840 yagereranyijwe n'imyaka ine kuva ku wa 27 Nyakanga 1449 kugeza mu 1453 ku ntangiriro y'iyi myaka magana atatu na mirongo cyenda n'umwe n'iminsi cumi n'itanu. Ibi bihe byombi by'imyaka ine bihura n'imyaka ine yo kugota Nikomediya kuva mu 1333 kugeza mu 1337. Mu buryo bw'ikigereranyo, Roma y'iburasirazuba yatsinzwe na Isilamu

incuro eshatu. icya mbere cyabaye mu igotwa rya Nikeya mu 1331, hanyuma hagakurikiraho igotwa rya Nikomediya ryamaze imyaka ine mu 1337, maze nyuma haza igotwa rya Konsitantinopole mu 1453.

Diocletian yagabanyije Roma mu buryo bwemewe n'amategeko mu uburasirazuba n'uburengerazuba mu 393, kandi Constantine yayigabanyije mu buryo bw'ubuhanuzi mu uburasirazuba n'uburengerazuba mu 330. Mu 395, nyuma y'urupfu rw'umwami w'abami Theodosius I, ubwami bwagabanyijwe ku mugaragaro kandi burundu, ubwo yaragaga uburasirazuba n'uburengerazuba abahungu be babiri. Itorero Gatolika ryagabanyijwemo uburasirazuba n'uburengerazuba mu 1054 muri "schisme ikomeye." Uko kugabanyuka kwabaye buhoro buhoro, nk'uko no gusenye kwakurikiyeho kwabaye. Uko kugabana kuracyahari kugeza n'uyu muni. Mu gihe kitarenze imyaka mirongo itanu uhereye kuri icyo tariki, itorero ry'iburengerazuba i Roma ryatangiye hafi imyaka magana abiri y'intambara z'umugarabizi zirwanyije Islamu. Roma y'iburengerazuba yaguye ubwo yatakazaga umwami wayo w'abami wa nyuma mu 476. Roma y'uburasirazuba yaguye mu 1453. Roma ya gipapa yaguye mu 1798. Roma ya gipapamunsi yagabanyijwemo uburasirazuba n'uburengerazuba mu 393, 330 na mu 395. Roma ya gipapa yagabanyijwemo uburasirazuba n'uburengerazuba mu 1054. Mushiki wacu White agaragaza ukuzamuka no kugwa kw'ubwami nk'ingingo y'ingenzi y'ishyamba mu kwiga Ijambo ry'Imana.

Ubwami busohorwa bukagezwa mu mucyo w'amateka buvuye mu gice cya cyenda cy'Ibyahishuwe bushimangira igihamba cy'uko ari Roma ishyiraho iyerekwa. Isano y'ubuhanuzi iri hagati y'Idini ya Islamu n'ibihumbi ijana na mirongo ine na bine ni igihamba cy'ubutumwa bw'ijoro rya saa sita z'ijoro, bwashushanyijwe na Kristo yinjira i Yerusalemu ahetswe n'indogobe, kandi bugaragazwa n'ubuhanuzi bw'igihe bwatangiye mu gihe cya marira ya mbere, bugakomeza mu gice cya kabiri cy'ubwo buhanuzi muri marira ya kabiri, maze bukagera ku isohozwa ryabwo mu mateka y'imyaka ine aho umutwe w'Abamilerite b'abamarayika ba mbere n'aba kabiri watangiriyeho ku isohozwa ry'ubwo buhanuzi ubwabwo. Ubwo buhanuzi bwatangiye n'ikimenyetso cya "imyaka mirongo itatu n'umunani n'ibiri" (1299 na 1301) cyaranzaga ukuzamuka kw'Idini ya Islamu, maze busozwa n'ikimenyetso cya "imyaka mirongo itatu n'umunani n'ibiri" (1838 na 1840) cyaranzaga ukuzamuka kw'Abamilerite.

Mu 1844, ku iherezaho ry'igihe cy'imyaka ine cy'Abamilerite cyari cyaragizwe ikigereranyo n'ugotwa kuva mu 1333 kugeza mu 1337, no kuva mu 1449 kugeza ku gotwa kwo mu 1453, igihe cy'ubuhanuzi nticyari kigikwiye kongera gukoreshwa. Kuzamurwa kw'ibendera kw'abo ijana na mirongo ine na bine ibihumbi bifitanye isano itaziguye n'ubuhanuzi aho Islamu izamurwa.

Yuda, ni wowe abavandimwe bawe bazasingiza; ukuboko kwawe kuzaba ku ijosi ry'abanza bawe; abana ba so bazakunamira imbere yawe. Yuda ni icyana cy'intare: mwana wanjye, wavuye ku muhigo uzamuka. Yunamye, aryama nk'intare, kandi nk'intare ishaje; ni nde wayikangura? Inkoni y'ubwami ntizava kuri Yuda, kandi n'utanga amategeko ntazava hagati y'ibirengereye, kugeza igihe Shilo azazira; kandi amoko azamuteraniraho. Abohesha ikivumvuri cye ku muzabibu, n'icyana cy'indogobe ye ku muzabibu watoranyijwe; yamesheje imyambaro ye muri vino, n'imyenda ye mu maraso y'imizabibu: Amaso ye azatukura azize

vino, n’amenyo ye azera azize amata. Itangiriro 49:8–12.

Abantu ibihumbi ijana na mirongo ine na bine bagaragaza mu buryo butunganye imico ya Kristo, kandi Kristo, mu zindi shusho z’ikigereranyo, ni “umuzabibu watoranyijwe.” Ishimayeli avugwa nk’umuntu “w’ishyamba” mu Itangiriro 16:12.

Kandi azaba umuntu w’inkazi; ukuboko kwe kuzarwanya umuntu wese, kandi ukuboko kw’umuntu wese kukamurwanya; kandi azatura imbere ya bene se bese.

Ijambo ryahinduwemo ngo “ishyamba” ni indogobe y’ishyamba y’Abarabu. Abahagarariye Kristo mu minsi ya nyuma bagendera ku butumwa bw’indogobe y’ishyamba y’Abarabu, indogobe Kristo yagendeyemo yinjira i Yerusalemu, indogobe amaherezo yavuganye nyuma y’uko Balamu ayikubise ubwa gatatu. Ubutumwa bwahaye imbaraga ubutumwa bwa marayika wa mbere mu 1840 ntibwabashije kubona ubuhanuzi bw’imyaka ijana na mirongo itanu bwari bufite akamaro kandi bujyanye n’ibihe, buri muri cya cyiswe amateka y’ubuhanuzi nyirizina aho ubutumwa bwahaye imbaraga uwo murimo bwari buherereye. Ntibabonye ibihe bibiri by’imyaka ine muri ubwo buhanuzi nyene bw’igihe byagereranyaga amateka yo mu 1840 kugeza mu 1844. Intare yo mu muryango wa Yuda ubu irimo gufungura umucyo uva mu “nzira za kera” utarigeze uboneka mbere, kandi uwo mucyo uhuje n’uwo mucyo umaze gufunguka kuva ku wa 31 Ukuboza 2023. Ukuraho ugushidikanya kwose ku bijyanye n’icyo ari cyo niba ari Isilamu ikubita Nashville. Uwo mucyo umurikira ikimenyetso cya Roma, bityo uguhinduka amagambo ya omega ku mpaka za alpha zo mu 2024 zivuga ku basahuzi b’ubwoko bwawe, kandi ni na wo kimenyetso cya omega cy’impaka ku kimenyetso nyir’izina kimwe mu mateka y’Abamillerite. Ugaragaza ko Isilamu yo mu buhanuzi bw’igihe bwo mu Ibyahishuwe 9 ari ubutumwa bw’inyuma mu gihe cy’amateka y’imbere cyo mu gihe cyo gushyirwaho ikimenyetso ku bihumbi ijana na mirongo ine na bine. Hari igihe twigishije uku kuri, ariko ubu birashobora kugaragazwa ku murongo umwe utangirira mu Ibyahishuwe 9 ukarangirira mu Ibyahishuwe 11. Igihe cya gatatu cy’imyaka ine gifitanye isano n’ubuhanuzi bw’igihe bwa Isilamu bwashoye kuva mu 1840 kugeza mu 1844 kigereranya igihe cyo gushyirwaho ikimenyetso ku bihumbi ijana na mirongo ine na bine. Kubw’umutingito ukomeye wo mu Ibyahishuwe 11, abihumbi ijana na mirongo ine na bine bazamurwa nk’ibendera.

Muri Ezekiyeli mirongo itatu n’irindwi, kuzamurwa kw’ubwoko bw’Imana bukaba ingabo ni urugendo rw’intambwe ebyiri rwari rwarashushanyijwe mbere n’irema rya Adamu. Mbere Adamu yabumbwe mu ibumba, hanyuma Kristo amuhumekeramo umwuka w’ubugingo. Muri Ezekiyeli, ubuhanuzi bwa mbere bukora imibiri y’abapfuye, ariko igakomeza kuba iy’abapfuye. Hanyuma ya miyaga ine ihumekerwa kuri iyo mibiri, maze bakahaguruka bakaba ingabo ikomeye cyane. Umubare mirongo itatu n’umunani n’umubare mirongo ine byerekana izo ntambwe ebyiri.

Tuzakomeza ibi bintu mu ngingo ikurikira.

Nyuma y’ibyo habaho umunsi mukuru w’Abayuda, maze Yesu azamuka ajya i Yerusalemu. I Yerusalemu, hafi y’irembo ry’intama, hari icyuzi cyitwaga mu rurimi rw’Igiheburayo Betesida, gifite ibaraza bitanu. Muri byo hari haryamye abantu benshi b’abarwayi, impumyi, ibirema, n’abanyunyutse, bategereje ko amazi yivanga. Kuko marayika yamanukaga mu cyuzi mu gihe runaka, akavanga amazi; maze uwabanzaga kwinjiramo amazi amaze kuvangwa

agakira indwara iyo ari yo yose yabaga arwaye. Aho hari umuntu wari umaze imyaka mirongo itatu n'umunani arwaye. Yesu abonye aryamye aho, kandi azi ko yari amaze igihe kirekire ari muri iyo ndwara, aramubaza ati: "Urashaka gukira?" Uwo murwayi aramusubiza ati: "Databuja, nta muntu mfite wo kunshyira mu cyuzi igihe amazi avanzwe; kandi nkiri mu nzira nnyayo, undi akamanukamo mbere yanjye." Yesu aramubwira ati: "Haguruka, uterure uburiri bwawe, ugende." Uwo muntu aherako akira ako kanya, aterura uburiri bwe, aragenda. Kandi uwo muni wari Isabato. Yohana 5:1-9.

Nuko muhaguruke, ni ko navuze, mwambuke umugezi wa Zeredi. Nuko twambuka umugezi wa Zeredi. Kandi igihe twamaze kuva i Kadeshi-Barineya kugeza ubwo twambutse umugezi wa Zeredi cyari imyaka mirongo itatu n'umunani, kugeza ubwo abo mu gisekuru cyose cy'abarwanyi barimbutse bakava mu nkambi, nk'uko Uwiteka yari yarabarahiye. Gutegeka kwa Kabiri 2:13, 14.